

UDK 78:39(497.12)

Zmaga Kumer
Ljubljana

ZA ŠPITALOM NEKDO HODI...
(Prispevek k vprašanju interetničnih
odnosov v ljudskem izročilu)

V Podobu pri Ložu na Notranjskem je bila l. 1957 posneta ljudska balada, ki dotlej še ni bila znana. Pripoveduje o dekletu, ki pride obiskat ranjenega vojaka in umre od žalosti, ko najde mrtvega.

Ob kratki, komaj šest štirivrstičnih kitic obsegajoči baladi s štiridelno melodijo, ki že na prvi pogled ni bila videti stara, se je takoj pojavilo vprašanje, ali ni morda ponarodela, od kod in kdaj naj bi bila prišla v slovensko izročilo. Iskanje po slovenski poeziji ni rodilo uspeha, pač pa je srečno naključje prineslo na dan vsebinsko enako nemško pesem, za katero se je zdelo, da bi mogla biti predloga slovenski.

Veliko število variant v tiskanih zbirkah, rokopisnih zapisih in transkripcijah, ki jih hrani Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu (ZRN),¹ kaže, da je bila pesem med Nemci zelo razširjena in je še danes znana. Po mnenju nemških raziskovalcev naj bi bila nastala v času prusko-francoske vojne 1870/71 in res je v nekaterih variantah omenjeno, da je bil ranjeni vojak zadet na bojišču v Franciji. Razen tega so ohranjene izjave pevcev, ki pričajo, da je balada vsaj v tistem času nastala. Tako je npr. pevka neke variante iz Šlezije (DVA A 52341) povedala, da se je pesmi naučila, ko je v letih 1875-80 služila za deklo. Besedilo so našli tudi v neki pomorjanski rokopisni pesmarici iz ok. 1880 (DVA A 113239) in v neki pruski iz ok. 1898 (DVA A 139681). Morda je pesem zložil kak vojak pruske armade, ki se je boril proti Francozom. Zdi se, da se je pesem hitro širila na vse strani, saj je bila l. 1911 že zapisana med kočevskimi Nemci v vaseh Lienfeld-Livold in Verdreng-Ferdrenk (DVA 109782 in 109784 v zbirki H. Tschinkla iz l. 1913). Večkrat je bila zapisana med avstrijskimi Nemci, npr. na Tirolskem (DVA A.188464). V nemškem izročilu velja za vojaško pesem, saj so si jo zapisovali v svoje rokopisne pesmarice vojaki v prvi svetovni vojni (npr. DVA A 146302), čeprav so jo ponekod peli fantje ob večerih na vasi, pač zaradi začetne vrstice (Leise klingt di Abendglocke - Nežno zveni večerni zvon).² Na prelomu stoletja je

1 Lepo se zahvaljujem kolegu dr. J. Dittmarju iz te ustanove, da mi je omogočil pregled in kopiranje gradiva, enako pa sem dolžna zahvalo za podatke dr. G. Habenichtu iz Instituta für ostdeutsche Volkskunde v Freiburgu.

2 G. Habenicht, *Soldatenlieder eines Nichtsoldaten* (v: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 25, Marburg/Lahn 1982, 100).

bila pesem zelo priljubljena v Porenju, saj so bili ti kraji v vojni 1870/71 neposredno prizadeti. Zdi se, da so porenjske variante najbližje domnevemu izvirniku. Zato naj bo za zgled naveden zapis iz kraja Niedermendig (DVA A 68288), ki je eden zgodnejših:

1. Leise tönt die Abendglocke,
die Natur senkt sich zur Ruh,
Vöglein singen ihre Lieder,
Sonne sinkt dem Westen zu.
2. Fern in Frankreich steht ein Kloster
auf dem Berge St. Anton,
auf dem Schlachtfeld gegenüber
liegt verwund't ein deutscher Sohn.
3. Leise schreitet durch das Kloster
eine Nonn' in schwarzer Tracht,
betet für den armen Krieger,
den man jetzt herein gebracht.
4. Beide Beine abgeschossen
und dazu die rechte Hand,
damit hat er treu gefochten
für sein treues Vaterland.
5. Leise klopft es an die Pforte,
ein alt Mütterlein tritt ein:
"Liegt nicht hier mein Sohn verwundet?
Ich will seine Pfleg'rin sein."
6. "Arme Mutter", spricht die Nonne,
"euer Sohn, der lebt nicht mehr,
eben hat er ausgelitten,
seine Leiden war'n zu schwer."
7. Leise tritt sie an das Bette,
zieht das Leichentuch herab,
einen Schrei und sie sank nieder,
und man grub für zwei ein Grab.
8. Dumpf ertönt die Sterbeglocke,
die Natur senkt sich zur Ruh,
Vöglein singen Trauerlieder,
Gott, schenk' beiden ew'ge Ruh!

Avtor pesmi ni znan, toda književna nemščina, gladko tekoče izražanje in spretna verzifikacija (štirivrstična kitica iz trohejskih osmercev in sedmercev 8787 z rimo abab) kažejo na šolanega človeka. Kot se v ljudski pesmi pogosto dogaja, je sčasoma, ko se je pesem širila med pevci, izpadlo iz besedila krajevno določilo (samostan sv. Antona blizu francoskega bojišča), tako da se je pesem posplošila in se lahko udomačila kjerkoli. Tudi časovno ni bila več vezana, čeprav se je širila s petjem in besedila pevci niso samo prepisovali, je knjižna nemščina ostala in se narečne oblike niso pojavile v besedilu niti na območjih z izrazito narečnim pesemskim izročilom, kot je bilo recimo kočevsko-nemško. Pač pa je ponekod postala obiskovalka ranjenca njegovo dekle, ne mati.

Vprašanje je zdaj, kako naj bi pesem prišla na slovensko ozemlje. Avstrija v prusko-francoski vojni ni sodelovala, toda naši fantje so prihajali v stik z Avstrijci med služenjem vojaškega roka. Da je bila pesem znana na avstrijskih tleh, vemo po variantah s Tirolskega in Koroškega. Razen tega so jo lahko slišali v prvi svetovni vojni od vojnih tovarišev, ko so se po vojni vrnili domov, pa jo prinesli v prevodu s seboj. Eno varianto smo namreč našli v rokopisni pesmarici, ki jo je neznana pevka začela pisati kmalu po prvi vojni, ker so v njej na začetku pesmi, ki se nanjo nanašajo. V Štrekljevi objavljeni zbirki in v njegovi zpuščini ni nobenega zapisa, enako ne v gradivu njegove zbiralne akcije iz let 1906-1913, tako da pred prvo vojno pri nas najbrž res ni bila znana. Če ne štejemo zapisa v omenjeni rokopisni pesmarici, se je prvič pojavila l. 1957 v Pudobu pri Ložu (gl. zvočni posnetek v arhivu Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU s signaturo GNI M 21241). Nato je bila posneta še v Križevski vasi pri Moravčah l. 1957 (GNI M 21.503), l. 1959 v Zabreznici na Gorenjskem (GNI M 23, 067), l. 1960 pri Jakšičih na Kostelskem (GNI M 24.007), l. 1966 v Vrhpolju pri Kamniku (GNI M 27.423), l. 1967 v Kokošnjah pri Domžalah (GNI M 28.214) in l. 1968 v Nadgradu pri Oplotnici (GNI M 29.089).

Primerjava besedila nemških in slovenskih variant kaže, da je slovensko sicer nedvomno prevod nemškega, vendar so ga pevci še po svoje spreminjali, kot to počnejo s primeri domačega izročila. Ker nobena slovenska varianta nima več kot šest kitic, je morala biti za predlogo prevodu neka mlajša nemška varianta, v kateri že ni bilo več kitice o bojišču, ali pa jo je prevajalec hote izpustil, kakor je izpustil tudi prvo, razpoložensko. Slovenske variante se začenjajo kar z nastopom nune, ki moli za pravkar umrlega vojaka.

Četudi govori pesem o ranjenem vojaku, na Slovenskem ni vojaška kot pri Nemcih, marveč se uvršča med sentimentalne pesmi pripovednega značaja, kakršne najdemo največ v rokopisnih pesmaricah tj. zvezkih, kamor so si dekleta pisala besedila njim priljubljenih pesmi in segajo po nastanku najdalj pod konec prejšnjega stoletja, navadno pa jih uvrščamo v obdobje med obema vojnama.

V nasprotju s pesmimi starega izročila, ki jih navadno zastopa večje število različnih variant, so pesmi mlajšega izročila bolj enake, kot bi se zvesteje držale izvirnika ali kot bi pevcem manjkalo ustvarjalne domišljije. Pri variantah obravnavane pesmi pa vidimo dokaj razlik v primeri z nemško predlogo. Zdi se, da je že prevajalec bolj prepesnjeval kot zgolj prevajal. Ohranil je sicer izvirno obliko verza in kitice, opustil pa rimo in uporabljal način izražanja, ki je za našo ljudsko pesem značilen. Medtem ko nemška predloga sklene pesem z nekoliko spremenjeno uvodno kitico, je v slovenski sklepni zanimiva podrobnost, da spremlja pogreb rajnih zaljubljenцев skupina menihov. Verz o zvonovih (*Dumpf ertönt die Sterbeglocke*) je povedan po domače: *že zvonovi mil pojéjo*. Nemški verz *Vöglein singen Trauerlieder* je v slovenski sklepni kitici tudi drugačen: *Ptički nehali so peti*. Sonce se v nemški pesmi spusti proti zahodu, v slovenski pa je tu ustaljena vrstica: *Sonce je za goro šlo*. Podobno je po domače povedano o ranjencu, da *ravnokar je dušo izdihnil* proti nemškemu *eben hat er ausgelitten*. Ko je pesem prišla med pevce, so še ti naredili svoje in je ista misel v različnih variantah različno izražena. Npr. *Dekle stopi korak bliže / in odgrne mrtveca* (Vrhpolje), *Dekle hitro v sobo*

stopi / in zagleda mrtvega (Križevska vas) ali *Dekle stopi malo bliže / in zagleda mrtvega* (besedilo v pesmarici).

Ker je v vsaki varianti nekaj vredno pozornosti, je težko reči, katera bi bila najprimernejša za predstavitev slovenske verzije pesmi. Morda pa bo prav, da navedemo v celoti varianto iz Vrhpolja in ob strani opozorimo na pomembnejše razlike pri drugih:

1. Za špitalom někdo hodi,
ena nuna v črnem plašč,
ona moli za vojaka,
ravnokar umeru je.
ena mlada nunica (Križevska vas)
jena nunca kloštrska (Nadgrad)
2. Po stopnicah někdo pride,
ena mlada deklica:
"Al je moj ljubi tukaj ranjen,
strežnica bi mu rada bla."
Dol po štengcah někdo pride (Kr. vas)
Dol po cestah někdo pride (Pudob)
3. "Res je tukaj, ljubo dékle,
ali on več ne živi,
ravnokar je dušo izdihniv,
trpljenje njega je strašno blo."
4. Dékle stopi kórak bliže
in odgrne mrtveca,
komaj vzklikne, že se zgrudi,
grobar kople grob za dva.
5. Zvonovi milo so zapeli,
mladi par k pogreb nesó,
za njim pa stopajo menihi,
molijo za mrtvi par.
Že zvonovi mil pojéjo,
ko neséjo mladi par,
nehale so ptičke peti,
sonce je za goro šlo. (Jakšiči)
6. Ptički nehali so peti,
sonce je za góro šlo,
mladi par pa že počiva,
srce njih je združeno.
Že zvonovi mil pojéjo,
mladi par k pogreb nesó,
nehale so ptičke peti,
sonce šlo je za goró. (Pesmar.)

V varianti iz Kokošenj je tudi kitica o vojakovih ranah (*Obstreljeni obe nogi, / zraven pa še desno roko...*) in o smrti z domovino (gl. 4. kit. nem. predloge), kar drugod ni navedeno. V varianti iz Zabreznice je obiskovalka mati ne dekle in nuna je v *kloštru* ne v *špitalu*, kot povsod drugod. Sploh je ta varianta tesneje naslonjena na nemško besedilo, učinkuje nekoliko izumetničeno, bolj literarno in manj ljudsko, kot da je prišla pevka po nekem drugem viru do besedila.

Kako pa je z melodijo? Nemška je štiridelna, v 3/4 taktu s predtaktom. Po melodični liniji in harmonskem ogrodju se variante v glavnem ujemajo, kar kaže, da izvirajo vse iz istega vira in da so razlike nastale sčasoma, pač zaradi prenašanja pesmi od pevca do pevca, iz ene pokrajine v drugo. V ljudskem izročilu je to vsakdanji pojav. Ker izvirnika ne poznamo, naj predstavita melodijo dve varianti, dva starejša zapisa, kočevsko-nemški iz vasi Lienfeld-Livold iz l. 1911 in porenjski, katerega besedilo smo prej navedli. Prvi je tu pisan z repi navzgor, drugi z repi navzdol. Za zgled slovenskih variant pa vzemimo dve z različnih koncev Slovenije, s Kostelskega iz vasi Jakšiči in iz Križevske vasi pri Moravčah.

Lei-se tönt die A-bend-glok-ke, al-les legt sich still zur Ruh,
 Lei-se tönt die A-bend-glok-ke, die Na-tur senkt sich zur Ruh,
 Vö-glein sin-gen heil-ge Lie-der, Son-ne sank dem Westen zu.
 Vö-glein sin-gen ih-re Lie-der, Son-ne sinkt dem Westen zu.

$\text{♩} = 84$
 Za špi-ta-lom nekdo ho-di, e-na mla-da de-kli-ca,
 $\text{♩} = 176$
 Pred špi-ta-lom nekdo ho-di, e-na mla-da de-kli-ca,
 o-na mo-li za vo-ja-ka ravno-kar u-mr-le-ga.
 o-na mo-li za vo-ja-ka ravno-kar u-mr-le-ga.

Iz primerjave nemških in slovenskih variant vidimo, da se melodija ob prehodu z enega jezikovnega in kulturnega območja na drugo ni bistveno spremenila, le v podrobnostih je postala drugačna. Ta drugačnost se kaže npr. v večji ritmični razgibanosti (nagnjenost k značilno slovenski petdelnosti!), v ožjem ambitusu, rastoči melodični liniji na začetku in njeni siceršnji umirjenosti. Melodija je bila nedvomno prevzeta hkrati z besedilom, toda pevci so jo pojoč nehote nekoliko "poslovenili" tj. bolj ali manj približali značaju slovenskega izročila. Pesem o ranjenem vojaku je zgovoren zgled, da prevzemanje iz tujeга izročila ni vedno togo, marveč ustvarjalno, tudi če gre za hoten prevod, kajti v trenutku, ko pevci pesem sprejmejo, se začne proces prilagajanja, ki lahko prizadene vsebinsko, glasbeno in funkcionalno stran, kot je to v obravnavanem primeru. Nemška vojaška, zgodovinsko pogojena pesem je na Slovenskem postala sentimentalna ljubezenska balada ter se izrazno in

glasbeno približala domačemu izročilu.

SUMMARY

The author is here concerned with a Slovene narrative song, first recorded in 1957. The assumption is that this is a song by an individual composer but sung by people in general. In the Slovene artistic poetry there seems to be no textual example while in German folklore there is. All this refers to the well-known soldiers' song with the initial verse "Leise tönt die Abendglocke", written during the 1870-71 German-French war and widely popular in Germany. The author quotes by way of example a variant from the Rheinland area (DVA A 68288) and believes that the German song was during the first World War heard by Slovene soldiers and that in the post-war time it was brought to Slovenia in translation.

Comparing the German and Slovene texts, one can notice that the Slovene version is a rather free rendering of the original and was even subsequently changed by singing.

At the end the melodies are compared: the basic structure remains invariably the same, while at individual points there is a difference among variants, German as well as Slovene, adapted for singing in the native folklore tradition.

The song is a fine example of how material from another country can through creative freedom be appropriated and more or less modified in the tradition of another nation.